

SZEMLE

19. SZÁZADI EGYETEMES TÖRTÉNET 1789–1890

Szerk.: Vadász Sándor

Budapest, Korona Kiadó, 1998. 526 p.

Igen régi hiányt pótol ez a több szerző által készített kötet. Évtizedek óta nem áll az egyetemi hallgatók rendelkezésére korszerű, az utóbbi évtizedek legfontosabb kutatási eredményeit is tartalmazó áttekintés a 19. század történetéről. Ezért is lesz a Vadász Sándor szerkesztette kötet az elkövetkező évek folyamán elsősorban az egyetemi hallgatók körében igen keresett, mondhatnánk népszerű. A szerzői gárda a rendelkezésre álló legjobb szakemberekből áll, Vadász Sándor mellett, aki szerkesztőként gondozta a kötetet, s megírta Franciaország történetét és külön fejezetben a század eszméletörténetét is, Diószegi István (a nemzetközi kapcsolatokról szóló fejezet szerzője), Urbán Aladár (Nagy-Britannia, az USA és Latin-Amerika történetének írója), Németh István (Németország és Svájc története), Palotás Emil (a Habsburg Birodalom, Oroszország és a Balkán-félsziget országainak története), Horváth Jenő (Olaszország), Harsányi Iván (Spanyolország és Portugália), Balogh András (a fontosabb ázsiai államok), Szerdahelyi István (Japán) és Mózes Mihály (Ausztrália) jegyezték szerzőként az egyes fejezeteket. Mindannyian, kivétel nélkül megbízható tényanyagot nyújtanak az olvasónak, fontos összefüggésekre hívják fel a figyelmet. Kiemelendő erénye a kötetnek, hogy egyes szerzői (sajnos nem mindegyik) külön is utalnak azokra a vitákra, amelyek az utóbbi évtizedek tudományos kutatásai során egyes kérdések körül felmerültek, s ismertetik a vitázó felek álláspontjait, rendszerint anélkül, hogy maguk állást foglalnának, azt az olvasóra hagyják (így tesz pl. Vadász Sándor III. Napóleon uralkodásának egyes kérdései kapcsán, de más példákat is említhetnénk). Ez didaktikai erőssége a kötetnek.

Sajnálatos módon meg volt kötve a szerkesztő keze annyiban, hogy a kötet része egy, a kiadó által megjelentetett sorozatnak, amelyben a 20. század történetét taglaló kötetek már napvilágot láttak. S mert e sorozatban 1890-nel veszi kezdetét a 20. század története, e kötet szerkesztője kénytelen volt úgy megtervezni e munkát, hogy az egyes fejezetek, azaz az egyes országok (illetve földrajzi egységek) történetét a szerzők nagyjából 1890 táján zárják le. Így nagyon sajátos összefoglalás keletkezett, karikírozva: a „rövid” 19. század története – szemben az utóbbi évtizedekben mindinkább tért nyerő felfoggással, amely a *hosszú* 19. századra (1789–1914) helyezi a hangsúlyt, jogosan ezt a történeti periódust tekintve egységnek. (Egyébként így tett a 20. század történetét bemutató kötet is, amikor a dolgok jobb megértése céljából 1890-nel kezdte a 20. század történetét, amivel szemben ugyan vannak kifogásaink, de azokat nem itt kell kifejtenuünk.) Úgy véljük, az a terjedelmi többlet, amit az jelentett volna, ha a szerzők az első világháborúval zárják le az áttekintést, tekintettel a lehetséges rövidítésekre, nem lett volna megterhelő, viszont feltétlenül szükséges lett volna ahhoz, hogy az olvasó az *egész* korszakot *egységben* lássa. Az első világháború – ezt talán nem szükséges e hasábkokon részletesen indokolni – valóban korszakhatár, az emberek mindennapi életét alapvetően átalakító eseménysorozat, ami az egész földgolyó történeti fejlődését átformálta, azokat az országokat is, amelyek részt vettek a háborúban, s azokat is, amelyek nem. Így viszont mindegyik szerző küszködik fejezetének lezárásával, a diplomáciatörténeti áttekintés 1904-gyel zárul, Franciaország története 1900-ban, Nagy-Britanniáé 1914-ben, Ausztriáé 1893-ban fejeződik be, Olaszországé kb. 1900-ban, Svájcé az 1910-es években, Spanyolország története az 1898-as amerikai háborúval, Portugáliáé 1910-ben, Oroszországé 1894-ben zárul, a Balkán-félsziget egyes országainak története 1910-ig megy el, az USA történetét szerzője 1898–1901 között zárja le, az Európán kívüli területek történetét kb. az első világháborúig hozzák fel a szerzők, kivéve Japánét (ezt 1868-cal) és Kínáét (ezt 1901-gyel zárják). Csupán Németország története zárulhat le némiképp szervesen, a belső fejlődésnek megfelelően Bismarck kancellárságának végével, 1890-ben.

A szerkesztés egyértelműen az egyes országok történetének áttekintését részesítette előnyben, ez az egyetemes történeti összefoglalás tehát tulajdonképpen a magyar történetírás hagyományos útját járja, amikor az egyes országok történetét önálló egységként kezeli. Ez sok szempontból előnyös megoldás, kétségtelenül van azonban egy nem lebecsülendő hátránya. Nem teszi lehetővé a történeti folyamatok szinkronisztikus áttekintését, a hasonló gazdasági, társadalmi, kulturális vagy ideológiai jelenségek így elkerülhetetlenül mindegyik fejezetben rendre megjelennek, de nem speciális vonásaik kerülnek előtérbe,

hanem az általánosak. A szerkesztő nyilvánvalóan tisztában volt ezzel a hátránnyal, ezért néhány esetben kivételt tett, s áttekintő fejezeteket alkalmazott. Így külön is kiemeltük a diplomáciatörténeti fejezetet, amely az egyik legsikerültebb része a kötetnek, valamint az eszméletörténeti fejezetet, amelyik a 19. század néhány fontos, a jövő, tehát a 20. század szempontjából is lényeges, új ideológiai vonulatát tekinti át. Szerkesztéstechnikai kérdésnek tűnhet, de nem csupán az, hogy míg a diplomáciatörténeti összefoglalás – logikusan – a kötet élére került, az ideológiák áttekintését az európai országok történetének bemutatása után közli a kötet, ezzel mintegy függelékbe tolva az Európán kívüli országok történetét.

Az igazi gond azonban az, hogy e két áttekintő fejezeten kívül nem ad több ilyen a munka. Pedig a gazdaság- és társadalomtörténeti folyamatok megérdemelték volna egy hasonló áttekintést, amivel el lehetett volna kerülni azt, hogy ezeket az egyes országok történetébe dugják el a szerzők (az ipari forradalom kezdeti szakaszának bemutatását Nagy-Britannia történetébe, a második szakaszt meglehetősen szétszórvva Franciaország, Németország és az USA történetébe). Ez elkerülhetetlenül azt eredményezi, hogy igazán ezek a folyamatok nincsenek kibontva, az összefüggésekre nem derül fény (pl. arra, hogy az angol ipari forradalom húzó ágazata a textilipar, ez biztosítja a beruházásokhoz szükséges tőkék túlnyomó részét Nagy-Britanniában, de éppen az angol ipari forradalom korai indulása, lépéselőnye következtében a textilipar az angol áruk olcsósága miatt már sehol a világon nem képes ugyanerre a szerepre), egyes folyamatok a különböző fejezetekben ismétlődnek. Ilyen ismétlődések nagyobb számban fordulnak elő az egyes országok külpolitikájának bemutatásánál is, Diószegi diplomáciatörténeti fejezetén kívül sokszor ugyanazokat az eseményeket mondják el az egyes országok történetének szerzői. Ez olykor hiányt pótol ugyan (Diószegi pl. nem említi az 1812–1814-es angol–amerikai háborút, Urbán fejezete viszont ismerteti), de az esetek többségében az ismétlés tulajdonképpen fölösleges. Olykor pedig ugyanaz az eseménysorozat – megcsempesztve: némi más aspektusból – háromszor vagy négyszer is ismétlődik, így pl. a krími háború, a Monroe-elv stb. Erősebb szerkesztői ellenőrzésnek kellett volna az ilyen átfedéseket kiiktatnia. Így némi terjedelmet lehetett volna nyerni a hiányzó összefoglaló fejezetek számára vagy az 1890–1914 közötti időszak bemutatásához.

Már említettük, hogy Diószegi István diplomáciatörténeti összefoglalása a kötet egyik legértékesebb fejezete. Kisebb hibák, kihagyások persze előfordulnak (az amiens-i béke feltételeit nem ismerteti, nem szól az ulmi csatáról, Ferenc lemondása a német-római császári címről a Rajnai Szövetség létrejöttének következménye volt, a Szent Szövetség megalakulásánál talán erőteljesebben említendő lett volna a legitimitás biztosításának igénye stb.). Ezek apróbb hiányok, amelyek eltörpülnek a fejezet tartalmi gazdagsága, vonalvezetésének következetessége mellett. Csupán egyet emelünk ki a finom megfigyelések közül: a szerző kiválóan emeli ki az 1848-as forradalmak gyors polarizálódását, a forradalmak egységének hiányát és annak okait.

Vadász Sándor Franciaországról szóló fejezete is kiváló összefoglalás, ami akkor is igaz, ha a szerző helyenként említetlenül hagy egyes fontosabb mozzanatokat, vagy ezeket még ki lehetne egészíteni. Nincs szó például a Napóleon által bevezetett népszavazásokról mint a politizálás új formájáról, elnagyolt XVIII. Lajos és X. Károly időszaka (a trónörökös meggyilkolásáról mindenképpen szólni kellett volna). Az 1830. év átalakulása (hogy ti. Franciaország nem köztársaság lett) kevésbé érthető a Szent Szövetség legitimitációt kívánó politikája nélkül, ami esetleges beavatkozással fenyegetett a köztársaság kikiáltása esetén. Lajos Fülöp azért volt kiválóan alkalmas a trónra, mert a Bourbon-ház sarja lévén *legitim* igénye volt a trónra, s mert olyan király volt, aki – apja és a maga forradalom alatti működése következtében – semmiképpen sem foghatott össze a szélsőséges királypártiakkal. Némi magyarázatot igényelt volna a bonapartizmus fogalma stb. Igen jó viszont a boulangérisztus elemzése, általában a 19. század utolsó harmada francia belpolitikai viszonyainak tömör bemutatása.

Ugyanígy magas színvonalú Urbán Aladár Nagy-Britanniáról adott áttekintése, s talán még jobb az USA történetének bemutatása ugyancsak tőle, valamint Palotás Emil Oroszországról írott fejezete. Kevésbé sikerült a Németország és Svájc történetét tárgyaló két fejezet, míg Palotás Emil Ausztria esetében olyan, az általános történeten túli körülményekre is utal, amelyek jelentőségük miatt megérdemelték volna azt, hogy Franciaországnál és a német fejlődésnél is számba vegyék őket (a különféle szakiskolák, középfokú iparisiskolák, liceumok stb. tulajdonképpen a francia példa nyomán fejlődtek ki szerte Európában).

Ha már az európai kontinens 19. századi történetét teljes egészében kívánta bemutatni a kötet, akkor bizony sajnálatos, hogy a skandináv államok kimaradtak ebből az áttekintésből. Ugyanakkor sok szempontból lényegpótló a mediterrán térség európai országainak bemutatása, Portugáliától a Balkánig, Törökországig. A magunk részéről talán erőteljesebben hangsúlyoztuk volna Portugália, de főleg Spanyolország esetében a gyarmatosításnak a 18–19. században már egyértelműen hátrányos gazdasági következményeit (az államháztartás tartós hiányai, azaz válsága stb.), vagy Itáliánál a francia forradalom és Napóleon szere-

pét az egységesülési folyamat megindulásában, de mindezek nélkül is kerek egészet, hasznos áttekintést kap az olvasó, számos olyan adattal, tényel, amelyeket eddig hiába keresett.

Külön is méltatni kell az eszmetörténeti fejezetet. Vadász Sándor valóban a legfontosabb ideológiai irányzatokat tekintette át. Külön is fontos felhívni a figyelmet a fajelmélet megalapozására, aminek szerepe majd a 20. század európai történelmében lesz igen fontos. Igen jó a legitimizmust és az utópista szocializmust bemutató fejezetrészt, talán kevésbé sikerült a marxizmust ismertető rövid részlet, nem utolsósorban azért, mert egyedül ez a rész tartalmaz kritikai bírálatot a bemutatott eszmerendszerről, mégpedig majdnem akkora terjedelemben, mint amekkora az ismertetés maga. A fajelméletet ismertető fejezetrésztben talán jobb lett volna nem „emberi fajokról”, hanem „fajtákról” beszélni, de ez elhanyagolható részletkérdés. Az Európa-gondolat bemutatásánál, amit a magunk részéről is igen fontosnak tartunk, azonban némiképp visszaült az, hogy a kötet nem 1914-ig tárgyalja a „hosszú” 19. század történetét. Az Európa-gondolat igazán akkor születik meg, amikor – az 1890-es években – egyes európai gondolkodók, politikusok számára először lett nyilvánvaló, hogy Nyugaton az Egyesült Államok, Keleten pedig az Oroszország gazdasági fejlődése jóval gyorsabb az európai nagyhatalmakénál, s ez perspektivikusan az európai világhegemonia végét jelentheti. Ekkor jelentkezik először az Európai Egyesült Államok gondolata (Nagy-Britannia nélkül, vagy vele együtt, de gyarmatai nélkül), még csiraformában.

Az Európán (és az USA-n) kívüli részekről csupán rövid áttekintést ad a kötet. Balogh András és társai, valamint Urbán Aladár a lényegyet igyekeznek összefoglalni, ami – ha nem is egyformán jól, de nagyrészt – sikerült is nekik. Annyiban mindenképpen, hogy az olvasó valamiféle képet kap e térségek történetéről is. Talán erőteljesebben lehetett volna kiemelni Törökország esetében, hogy az arab és török kereskedelem visszaszorulása viszonylagos, amennyiben nem elsősorban az általuk lebonyolított kereskedelmi forgalom csökkent le, hanem a Nyugat-Európa által bonyolított világkereskedelmi forgalom nőtt meg rendkívüli mértékben, s ehhez képest vált elenyészővé a levantei forgalom. De nagyobb hangsúlyt kaphatott volna a föld magántulajdonának kérdése is például a törökországi reformok kapcsán, annál is inkább, mert mindezekelőtt a földmagántulajdon megléte az, ami az európai fejlődést az ázsiaiától (általában a többi kontinensétől) megkülönbözteti. Az adózási viszonyokban kimutatható eltérés vagy a szolgáló nemesség túlnyomó szerepe Ázsiában stb. csupán ennek következménye. Ausztrália esetében viszont még annyira sincs megemlítve az aborigin földtulajdon kérdése, mint a többi esetben, pedig az utóbbi években e téren komoly új eredmények születtek, miként például az észak-amerikai indián tulajdonviszonyok tisztázása esetében is. Mindez persze – s ezt nyomatékosan szeretnénk aláhúzni – egy ilyen világtörténeti összefoglalás esetében elhanyagolható hibafelsorolás (vagy inkább kívánságjegyzék).

Az egyetlen formai tényező, ami nem méltó a kötet tartalmi értékéhez, a nyomdatechnikai kivitelezés. Túlságosan sok az elírás, félreszedés és a betűhiba ahhoz, hogy az a szerzők hibája lehetne. A számítástechnika nyomdatechnikai áttörésének igen negatív következményeivel találkozhatunk szinte minden oldalon. Néhány – nem ilyen – elírásra, olykor hibás adatra egy nyilvánvalóan várható második kiadás reményében hívjuk fel a szerzők figyelmét. A 103. oldalon az „1848 végén” valójában 1847. Ugyanezen az oldalon Lajos Fülöp nem 1848, hanem 1847 decemberében szövegezt a képviselőkhöz. A 111. oldalon a francia–porosz háború sem a „következő”, hanem még abban az évben tört ki. A 116. oldalon az 1892. évi törvény a 13 éven aluli gyermekek alkalmazásának *tilalmát* mondta ki. A 131. oldalon aligha az ipari forradalom biztosította az angol flotta fölényét a francia–spanyol felett, a 134. oldalon az angliai vasútvonalak hossza 1850-ben nem 5900 km, hanem ugyanennyi mérföld (vagyis 9600 km, mint a 149. oldalon helyesen áll). A 222. oldalon Kolowrat neve olykor Kolowrath. A 241–242. oldalakon pedig Hohenwart nevért írják olykor Hohenwarthnak (mindkét nevet h nélkül írják helyesen). A 324. oldalon III. Sándor esetében a nagyapjára történő utalás félreérthető (mintha I. Sándor lett volna). A 425. oldalon a Homestead Act keretében biztosított 160 acre-nyi föld 112 katasztrális (s *nem magyar*) holdnak felel meg.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy sikeres kötetet nyújtanak át a szerzők és a szerkesztő az olvasóknak. Majdnem az irtuk, „lepik meg” az olvasót, ám ez a kifejezés az ő esetükben nem lett volna helyénvaló, hiszen elismert szerzőkről van szó, akik már számos egyéb munkájukban megmutatták kvalitásaikat. Ezáltal olyan munkát tettek közzé, amelyet minden valószínűség szerint nemcsak egyetemi hallgatók forgatnak majd haszonnal, hanem amely minden érdeklődő olvasó számára élvezetes olvasmányt nyújt, s amelyet nyilván kézikönyvként használnak majd. Minden bizonnyal lesz még a kötetből második s több kiadás is. Megérdemelnék a szerzők, a szerkesztők, s nem utolsósorban az olvasók is.